

BÖLÜM 7

I- Mardin'in Sözlü Mirası: Masallar ve Efsaneler

Mardin, zengin kültürel yapısıyla öne çıkan kadim bir şehirdir. Bu zenginliğin önemli bir parçası da nesilden nesile aktarılan sözlü anlatılardır: **masallar** ve **efsaneler**. Bu anlatılar, toplumun ortak hayal dünyasını, değerlerini, derslerini ve inançlarını yansıtır.

1- Mardin Masalları

Anonim halk edebiyatının en köklü türlerinden biri olan **masallar**, Mardin'in kültürel belleğinde özel bir yer tutar. Yörede derlenen masallar genellikle sözlü gelenekle aktarılmış ve farklı konuları işlemiştir.

Hayvan Masalları

Mardin ve çevresine ait bazı hayvan masalları bulunmaktadır.

Asıl Halk Masalları

a. Bağdaki Peri Bir köyde yaşayan yaşlı nine, bağında üzüm toplarken etrafında bir gölge fark eder. Bu gölge, çocuğunu güneşten korumak için bağın gölgelik kısmına getiren bir peridir. Nine, farkında olmadan perinin çocuğunun üzerine basıp onu öldürür. Peri, çocuğunun intikamını almak için gece gündüz nineyi takip eder ve sonunda onu boğarak öldürür.

- **Ders/Tema:** Bilinçsizce verilen zararların beklenmedik sonuçları ve doğaüstü varlıkların intikamı.

b. Bir Cinin Doğumu Cinlerin Miri Mir Osman'ın karısı doğum sancısı çekmekte, ancak cinler ona yardım edememektedir. Bir cinin tavsiyesi üzerine Kışla Mahallesi'nden Fatma adında bir ebe getirilir. Fatma, cinler tarafından gizemli bir şekilde Veysike köyüne götürüldüğünü, cinlerin ayaklarının ters

olduğunu görünce anlar. Cinlerin Miri, Fatma'dan karısını doğurmasını ve erkek çocuk olması halinde büyük bir ödül vereceğini, aksi halde cezasını çekeceğini söyler. Fatma, Mir Osman'ın karısını doğurtur ve bir erkek çocuk dünyaya getirir. Ödül olarak Fatma'ya soğan kabuklarıyla dolu bir etek verilir. Eve yaklaştığında ezan sesiyle cinler kaybolur. Fatma soğan kabuklarını yere atar, ancak kocası kabukların aslında altın olduğunu söyleyince geri dönerler. Ne yazık ki, kabuklar rüzgara karışmıştır.

- **Ders/Tema:** Cinlerle etkileşim, verilen sözlerin önemi, fırsatların kıymetini bilmek ve “haydan gelen huya gider” atasözü.

c. Dostluk Zengin bir adam, ölüm döşeğinde oğluna, tüm mal varlığını bitirip annesinin ibriğini satmak zorunda kalırsa tavan arasındaki darağacında kendini asmasını vasiyet eder. Adam ölünce oğlu eğlenceye dalar ve tüm parasını harcar. Fakirleşince eski arkadaşlarının kendisini dışladığını görür. Annesinden kalan bakır ibriği satıp aldığı yoğurdu da yolda bir köpek döker. Mahcup bir şekilde eve dönen oğlan, babasının vasiyetini yerine getirmek için darağacına çıkar. Ancak kendini asmak yerine, başından aşağı bir küp dolusu altın dökülür ve babasının “Senin bu duruma geleceğini biliyordum” yazılı notunu bulur. Yeniden zengin olan oğlan, eski dalkavuk arkadaşlarını bir eğlenceye çağırır. Onlara “ambardaki demirleri fareler yedi” der, onlar da inanmış gibi yapar. Oğlan, “Köpek yoğurt yemez ama fareler demiri yer öyle mi?” diyerek onların sahte dostluklarını yüzlerine vurur ve kovar. Gerçek dostlar edinerek mutlu bir ömür sürer.

- **Ders/Tema:** Gerçek dostluğun kıymeti, paranın gelip geçiciliği, zenginlik ve fakirlik karşısında insan karakterinin değişimi ve babadan gelen değerli bir ders.

d. Güzel Kız ile Yedi Kardeşi Yürekli bir padişahın ülkesinde çok güzel bir kız ve onun yiğit yedi erkek kardeşi yaşar. Bir kıtlık döneminde, sekiz kardeş bilinmeyen bir dağa kaçar ve avcılıkla geçinmeye başlar. Kız kardeşleri her gün kardeşlerine çorba yapar. Bir gün kedi ateşi söndürür, kız ateş bulmak için uzaklardaki bir saraya gider. Bu sarayda kırk canavar ve onların anneleri yaşar. Canavar annesi, uyuyan yavrularının kor sayımını bozmamak için kızı uğraştırırsa da, sonunda ona ateş ve biraz yemek verir. Ancak kızın peştamalı yırtık olduğu için yemek yolda dökülür. Canavarların en büyüğü insan kokusunu alır ve kardeşlerin evini bulur. Kızdan kanını emmek için parmağını uzatmasını ister ve her gün gelir. Kardeşleri kızın zayıfladığını görünce gerçeği öğrenir

ve sırayla canavarı öldürmeye çalışırlar ama başaramazlar. En küçük kardeş, canavarı pusuya düşürüp öldürür. Böylece sekiz kardeş sonsuza dek mutlu bir şekilde yaşarlar.

- **Ders/Tema:** Kardeşlik, dayanışma, tehlikelerle mücadele, zeka ve cesaret, zorlu koşullarda hayatta kalma ve kötülüğün yenilmesi.

e. Koca Karı Masalı Uzak bir ülkede çok yaşlı ve cimri bir kadın yaşarmış. Bir gün evini süpürürken yerde bir altın bulur ve sevinçle kendine pekmez alır. Ancak cimriliği yüzünden pekmezi yemeyip rafa saklar. Günler geçer ve bir kara kartal süzülerek gelip raftaki pekmezi kapıp havalanır. Yaşlı kadın kartalın peşine düşer ama nafile, ancak kuyruğundan bir tüy koparabilir. Elindeki tüy ile kadiya gidip başından geçenleri anlatır. Kadı, “Hay’dan gelen Hu’ya, selden gelen suya gider. Yemeyenin malını yerler” diyerek kadına bir hayat dersi verir. Yaşlı kadın bu dersi alarak evine döner.

- **Ders/Tema:** Cimriliğin sonuçları, emeğin ve kazanılanın kıymetini bilmek ve hayatın dersleri.

II- Mardin’in Efsaneleri: Kültürel Belleğin Şekillenmesi

Anonim halk edebiyatının önemli bir kolu olan **efsaneler**, Mardin gibi kadim şehirlerin kültürel kimliğinde derin izler bırakmıştır. Masallardan farklı olarak, efsaneler gerçek olduğuna inanılan, olağanüstü varlıkları, olayları, kişi ve yerleri konu edinen sözlü anlatılardır. Temelinde inanç unsuru barındırır ve nesilden nesile aktararak geleneğin, göreneklerin ve dini inanışların bir yansıması olarak yaşam tarzını zenginleştirir.

1. Oluşum ve Dönüşüm Efsaneleri

Bu tür efsaneler, canlı veya cansız varlıkların kökenlerini, bir durumdan başka bir duruma geçişlerini, genellikle ilahi bir müdahale veya lanet sonucu nasıl dönüştüklerini anlatır.

- **Baykuş Efsanesi:** Eski bir inanışa göre, baykuş önceden bir kızmış. Erkek kardeşiyle buğday toplarken, delik bir çuvala konulan buğdayların sürekli dökülmesi üzerine kardeşini baltayla öldürmüş. Sonra çuvalın delik olduğunu fark edince pişman olmuş ve Allah’tan ken-

disini sürekli kardeşi için bağırıp çağıran bir hayvana dönüştürmesini dilemiş. Böylece baykuş ortaya çıkmış ve her gece kardeşinin yasını tutarcasına ötmeye başlamış.

- ♦ **Tema:** Pişmanlık, lanetlenme, dönüşüm ve sonsuz bir yasın sembolü.
- **Kaplumbağa Efsanesi:** Kaplumbağa, geçmişte ticaretle uğraşan ve terazide hile yapan bir kadınmış. Alırken çok, verirken az tarttığı için Allah tarafından cezalandırılmış. Çok aldığı terazinin kabı sırtına, az verdiği terazinin kabı ise altına yük olarak verilmiş. Bu yükü ömrünün sonuna kadar taşıması mahkûm edilmiş.
- ♦ **Tema:** Haksız kazanç, ilahi adalet, ceza ve dönüşüm.

2. Olağanüstü Kişiler, Varlıklar ve Güçler Üzerine Efsaneler

Bu efsaneler, doğaüstü güçlere sahip varlıkları (cinler, periler, ejderhalar), tekin olmayan yerleri veya insanların kaderini etkileyen güçleri konu alır.

- **Akrep Yılan Efsanesi:** Mardin, dağlık yapısı nedeniyle eskiden çok sayıda yılan ve akrebe ev sahipliği yaparmış. Şehir ileri gelenleri, bu sorunu çözmek için efsun ve tılsım ustalarına başvurmuşlar. Ustalar, akrep tılsımını Zinciriye Medresesi'ne, yılan tılsımını ise Mardin Ulu Camii'nin kubbelerine asmışlar. Bu tılsımlar sayesinde yılan ve akrep varlığı belirgin şekilde azalmış. Yıllar sonra akrep tılsımı kaybolunca akrepler şehirde tekrar rahatça gezinmeye başlarken, yılan tılsımının varlığını sürdürmesi sayesinde yılan zehirlenmeleri günümüzde yok denecek kadar azdır.
- ♦ **Tema:** Büyü, tılsım, doğaüstü koruma ve inancın gücü.
- **Rabitaka Dağı Efsanesi:** Yeşilli ilçesi yakınlarındaki Rabitaka Dağı'nın doğu yamaçlarındaki kayalıklara “gelincik kayalığı” denir. Efsaneye göre, buradan geçen bir gelin alayında, bir gelinin çocuğunun altını temizlemek için kutsal yufkayı kullanması üzerine, Allah'ın gazabına uğrayarak bütün alay gelinle birlikte taşla dönüşmüş. Uzak-tan bakıldığında hala bir gelin alayına benzeyen bu taş yığınları dağda durmaktadır.
- ♦ **Tema:** Kutsala saygısızlık, ilahi ceza, taş kesilme motifi.

- **Taş Kesilen Çoban ve Kuzusu:** Mardin’deki Ağırceki geçidinde bir insanı ve kuzuyu andıran kayalar bulunur.
 - ♦ **İlk Efsane:** Bir çoban, çok sevdiği kuzusu düştüğünde kurtulursa başka bir kuzuyu kurban edeceğine adak adar. Kuzusu kurtulur ancak çoban adağını yerine getirmez ve bu nedenle kuzusuyla birlikte taşa kesilerek cezalandırılır.
 - ♦ **İkinci Efsane:** İnatçı bir çoban, sürüsüyle şehre dönerken güneşle yarışmaya kalkar. Güneşten önce şehre varamazsa taş kesilecektir. Yarışı kaybeder ve kuzusuyla birlikte taşa dönüşür.
 - ♦ **Üçüncü Efsane:** Masum bir çobanın karısı, çocukların alt temizliğini ekmekle yaparak günah işler. Ancak bu günahın bedelini, masum çoban ve kuzusu taş kesilerek öder.
 - ♦ **Tema:** Verilen sözün tutulmaması, inatçılık, günahın bedeli (masumların da etkilenebilmesi), taş kesilme motifi.
- **Taş Kesilme Efsanesi:** Çok fakir bir anne, çocuğunu doyurmak için dağda hamur yoğururken, çocuğunun altını elindeki hamurla temizler. Bu sırada Allah tarafından anne, çocuk ve leğen anında taşa dönüşür. Mardin’in Yeşilli ilçesinde “Meryemit İl Mefsağē” (Çarpılan Meryem) olarak bilinen bu taş, ovoidan rahatlıkla görülebilmektedir.
 - ♦ **Tema:** Fakirlik, çaresizlik içinde yapılan hata, ilahi ceza, kutsala saygısızlık ve taş kesilme motifi.

3. Tarihî Efsaneler

Bu efsaneler, belirli bir yerin, yapının veya topluluğun kökenini, önemli tarihi olayları veya şahsiyetleri konu alır, ancak genellikle olağanüstü unsurlarla süslenir.

- **Kentin Adına İlişkin Efsane:** Mardin’in adına ilişkin çeşitli efsaneler vardır:
 - ♦ **Fars Kökenli:** Kentin adının, İran Hükümdarı Ardeşir’in kent kurmak için batıya gönderdiği Mard boyundan geldiği ve “Mardlar Kenti” anlamına gelen Mardiyon’dan türediği öne sürülür.

- ♦ **Sasani Kökenli:** Sasani komutanı Mardiyus'un kenti kurduğu ve adını kurucusundan aldığı iddia edilir.
- ♦ **Kişisel Kökenli:** Ateşe tapan bir rahibin kızı Marta için kent kurdurduğu ve "Marta'nın Kenti" anlamına gelen Martaion adının zamanla Mardin'e dönüştüğü söylenir.
- ♦ **Kral Oğlu Efsanesi:** En yaygın söylenceye göre, kent adını yiğit bir kral oğlu olan Mardin'den almıştır. Hastalanan Mardin, babası tarafından günümüzdeki kentin bulunduğu düzlüğe bırakılır. Bir ırmak kıyısında uyuyakalır, uyanınca canlanır, ırmakta yıkanır ve suyundan içer. İyileşince babasına döner. Kral, oğlunun iyileşmesine neden olan yerde bir kent kurar ve ona oğlunun adı olan Mardin ismini verir.
- ♦ **Tema:** Kentin kökeni, isim etimolojisi, kahramanlık ve ilahi şifa.

4. Dinî Efsaneler

Dini inançlarla doğrudan bağlantılı olan bu efsaneler, evliyaların kerametlerini, dini olayların kökenlerini veya kutsal mekanlarla ilgili hikayeleri anlatır.

- **Melmetun Kızın Efsanesi:** Mardin-Kızıltepe yakınlarındaki Yurderi Köyü'nde bulunan Melmetun pınarı hakkında anlatılan efsaneye göre, eski Haferi köyünde yaşayan Papaz Nemrut'un çok güzel ve pehlivan yapılı kızı Melmetun, dervişin Kur'an okumasını duyunca ona ve sese aşık olur, gücünü yitirmeye başlar. Durumu fark eden Papaz Nemrut çok öfkelenir ve kızını Arslan Dağı'ndan aşağı atar. Melmetun'un parçalandığı yerden sular fişkırmaya başlar ve bu pınarlar yöreye hayat verir. Pınar civarındaki çakıl taşlarındaki kırmızı lekelerin Melmetun'un kanından geldiğine, pınardan beslenen ağaçların meyvelerinden yiyenlerin kısmetinin bol olacağına inanılır.
- ♦ **Tema:** Dini dönüşüm, yasak aşk, baba gazabı, mucizevi pınar ve kutsal kan.
- **Şeyh Sabun Efsanesi:** Eski zamanlarda Mardin sınırına giren değerli yüklü bir ticaret kervanı, yolda bir zatla karşılaşır. Zat, kervanbaşına yüklerinin ne olduğunu sorar. Kervanbaşı, değerli yüklerinin güvenli-

ğinden endişe ederek yalan söyler ve “sabun” olduğunu belirtir. Gidecekleri yere ulaştıklarında yüklerin gerçekten sabuna dönüştüğünü görürler. Kervanbaşı, yalan söylediği zatı hatırlayarak geri döner ve aynı zata doğruyu söyler. Zat, “Allah malına bereket versin, yolun açık olsun” diyerek dua eder. Kervan geri döndüğünde yüklerinin eski haline döndüğünü görür. Bu olay üzerine o zata Şeyh Sabun adı verilmiştir.

♦ **Tema:** Dürüstlük, keramet, ilahi kudret ve yalanın bedeli.

- **Üç Kardeş Efsanesi:** Hindistan kökenli üç kardeş, Hindi Baba, Baba Gaybi (Yitik Baba) ve Abdurrahman Baba, ilim yaymak için Mardin’e gelmeye karar verirler. Uzun bir yolculuk sonrası Mardin sınırına ulaşırlar, ancak ceplerindeki para geçersizdir. Üç gün uğraşmalarına rağmen yiyecek bulamazlar ve geri dönmeye karar verirler. O anda, istedikleri tüm yiyecekler peşlerinden sürüklenmeye başlar. Bunu gören insanlar “Büyücü!” diye bağırmaya başlayınca kardeşler birdenbire kaybolur. Çok sonra bu üç kardeşin erenlerden olduğu anlaşılır. Hindi Baba’nın mekanı Diyarbakır’da, Baba Gaybi ve Abdurrahman Baba’nın mekanları ise Mardin’dedir. Hindizâdeler lakabıyla bilinen nüfuzlu Mardin eşrafının ataları olduklarına inanılır. Efsaneye göre, Hindizâdeler soyundan birinin öleceği zaman Yitik Baba’nın sancağını örten parçalardan bir veya birkaçı yere düşmüş.

♦ **Tema:** Keramet, ilim yayma, kutsallık, mucizevi olaylar, erenler ve soy devamlılığı.

- **Cizre’nin Kuruluşuna İlişkin Efsane:** Yöre inanışına göre Nuh’un gemisi Cizre’nin yaslandığı Cudi Dağı’nın doruğundadır ve Cizre’yi Nuh’un oğlu Yafes kurmuştur. Efsaneye göre, yeryüzü haksızlıkla dolunca Tanrı Nuh’a bir gemi yapmasını, erzak almasını ve her canlıdan bir çifti gemiye yerleştirmesini söyler. Tufandan sonra suların çekildiğini anlamak için güvercin uçuran Nuh, sonunda karaya ayak basar. Nuh’un oğullarından Yafes, Cudi Dağı’nın eteklerine iner ve burada Cizre kentini kurar. Dicle üzerindeki Yafes Köprüsü’nü de onun yaptığına inanılır. Cizre’deki bir camide beş metre uzunluğundaki sandukada Nuh Peygamber’in yattığına inanılır ve burası günümüzde de bir ziyaret yeridir.

♦ **Tema:** Yaratılış, tufan, peygamber kıssası, kutsal mekan ve kent kuruluşu.

- **Kalat Mara Efsanesi (Kadın Kalesi):** Bu menkıbe, Müslümanların Mardin Kalesi'ni ele geçirmesine ilişkindir. Mardin Kalesi beyi, günümüzde Kalat Mara (Kadın Kalesi) olarak bilinen yerin yönetimini kızı Marya'ya bırakır. Marya, kaledeki bir rahibe sevdalanır ve ondan hamile kalır. Dini engeller nedeniyle rahiple evlenemeyen Marya, hamileliğini gizler ve bir oğlu olur. Rahip çocuğu Amuda'ya (Suriye) götürür ve direkler üzerine bırakır. Avcılar çocuğu bulur ve çocuk-suz krala götürürler. Kral çocuğu evlat edinir. On yedi yaşına gelen delikanlı, Mardin Kalesi beyinin kızı Marya ile nişanlanır. Bu sırada Halife Ömer komutasındaki İslam orduları Amuda önlerine gelir ve kralın oğlu tutsak düşer. Marya, nişanlısını görmek için Amuda'ya gelir ve Halife Ömer'in huzuruna çıkar. Ömer, Marya'ya nişanlısının, zamanında Amuda'ya gönderdiği oğlu olduğunu söyler. Marya şaşırır, çünkü bu bilgiyi sadece kendisi ve rahip bilmektedir. Ömer, çocuğun sırtındaki bir beni sorduğunda Marya onaylar. Tutsak getirilir, gerçekten sırtında ben vardır. Ana oğul kavuşurlar. Olanlardan etkilenen Marya Müslüman olur. Halife Ömer'in talebiyle Marya, çeyiz sandığı gibi kırk sandık hazırlatır ve içlerine adamlarını yerleştirir. Bu yolla içeri giren adamlar kapıları açar ve kale kısa sürede düşer.

- ♦ **Tema:** Gizli aşk, yitik evlat, kaderin cilvesi, dini dönüşüm, askeri zekâ, fetih ve kutsal emanetler.

III- Mardin'in Halk Hikâyeleri: Akıl, Kader ve İnsan Doğasının Yansımaları

Türkiye'de farklı bölgelerde ve Türk lehçelerinde “dastan,” “hekaye,” “erteki epos” gibi farklı isimlerle anılan halk hikâyeleri, Mardin'de de kendine özgü bir biçimde varlık bulmuştur. Mardin ve çevresinde derlenen halk hikâyelerinde manzum bölümlerin nadir olduğu ve anlatıcıların genellikle âşıklar veya meddahlar yerine halktan kişiler olduğu görülmektedir. Bu durum, yörede halk hikâyesi anlatım geleneğinin farklı bir biçimde geliştiğini göstermektedir.